

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 81'42(045)

Василькова І. О.,
аспірантка,
Маріупольський державний університет

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ФОЛЬКЛОРНИХ РЕАЛІЙ

Аналіз останніх публікацій свідчить про дослідження концепту в галузі лінгвістичних царин, але досі не існує єдиного визначення концепту в лінгвокультурології. Як самостійна наука лінгвокультурологія сформувалась в 90-ті роки ХХ сторіччя, відображаючи мову в культурі [12, 8]. При лінгвокультурологічному підході використовують порівняльно-історичний метод, метод концептуального аналізу, метод словарних дефініцій та компонентного аналізу тощо. Е. Сепір [14, 127–145] заперечував необхідність дослідження взаємовідношення форми мови і національного темпераменту, ми вважаємо **актуальним** дослідити таку категорію, як етнічну ментальність, прояв якої знаходимо в вербальних формах відображення колективного несвідомого.

Метою статті є проаналізувати лінгвокультурологічний підхід до визначення концепту засобу реалізації етнічної свідомості та фольклорних реалій. Серед **завдань**, що сприяли вирішенню поставленої мети були: 1) аналіз підходів до визначення концепту та його розуміння в межах сучасної когнітивної лінгвістики та 2) опис саме лінгвокультурологічного розуміння концепту відносно фольклорних реалій.

Багато питань постає перед дослідником під час лінгвокультурологічного підходу до визначення концепту як засобу реалізації етнічної свідомості та фольклорних реалій. Але перш за все ми повинні відповісти на питання: навіщо досліджувати лінгвокультурологічну галузь взагалі? Слов'янський світ – це світ значних контрастів, гідності та ницості, світла і первісної тьми. М. О. Бердяєв: “Віками вихований дуалізм” [2, 289]. В. П. Казарін у своїх наукових розвідках згадує про необхідність зупинити ентропію втрати культурного простору [10, 122–128]. Антропологічна лінгвістика виникла під час інтеграції гуманітарних знань, коли межі наук стають прозорішими, коли не існує кордонів, а існує проблема, що вимагає вирішення. Перед сучасними науковцями постає завдання різкого розширення своєї ерудиції і як наслідок розширення галузі дослідження і відповідності тим практичним вимогам “установкам на життя”, що виступають на перший план [11]. Стає зрозумілим, що дослідження мовних явищ знаходиться на перехресті лінгвістичних, культурологічних, соціологічних та психологічних проблем. Прагматичний підхід вимагає від дослідника максимально враховувати феномен людського буття з психічними, соціальними, етнокультурними показниками.

Аналізуючи дослідження сучасних лінгвістичних публікацій, автори проводять свої наукові студії у двох напрямках: лінгвокогнітивному та лінгвокультурологічному.

Лінгвокогнітивний напрям спрямований на загальні закономірності у формуванні ментальних уявлень. У тенденції вони орієнтовані семасиологічно: від смисла (концепта) до мови (засіб його вербалізації) [2, 44]. Представники лінгвокультурологічного підходу вважають за необхідне проводити наукові розвідки, враховуючи вербальні та невербальні дані несвідомого, що проявляється в культурі етносу, мовних одиницях, знаках, символах, образах, культурних кодах, під час вивчення “мови в людині”.

Проблему концепту досліджували такі вчені: С. А. Жаботинська, О. О. Селіванова, Л. М. Синельникова, О. І. Панченко, Т. А. Космеда, Н. В. Слухай, В. Н. Манакін, Н. В. Плотнікова, Л. П. Іванова, Г. М. Яворська, Ж. Краснобаєва-Чорна, Т. В. Радзиевська, В. В. Жаворонок, І. В. Пожидаєва. Лінгвокультурологією на теренах України займаються такі науковці, як: Т. А. Космеда, Ю. В. Булик, В. В. Галайчук, О. Б. Ляховин, Н. Ю. Мацієвська, Г. Я. Намачинська, Т. Ф. Осіпова, І. Г. Саєвич, В. Д. Сліпецька, Г. С. Палиця, Н. В. Плотнікова, Л. Ф. Компанцева; лінгвоконцептологією: Т. А. Космеда, Ю. В. Булик, О. Б. Ляховин, Н. Ю. Мацієвська, Г. С. Палиця, Н. В. Плотнікова, Л. І. Соболев; міжкультурною комунікацією: Т. А. Космеда, О. Б. Ляховин, Т. Ф. Осіпова, Г. С. Палиця, І. М. Сирко, В. Д. Сліпецька, Л. І. Соболев; дослідження фольклорного тексту проводили: Т. А. Космеда, В. В. Галайчук, Ю. В. Богомазова.

А. В. Олянич вважає концепт, “основною одиницею національного менталітету і специфічного індивідуального, групового способу світосприйняття та світорозуміння, що встановлюється сукупністю когнітивних стереотипів і настанов поведінки” [16, 196–209]. В. А. Маслова розуміє концепт як “семантичне утворення, помічене лінгвокультурною специфікою, що тим чи іншим засобом, відзначає носіїв певної етнокультури” [13]. Л. М. Синельникова називає концепт “зміст / сутність” з різною культурно-значущою інформацією [21, 139–150] і вважає, що концепт в тексті можливо виявити як “стиснення” змістовного коду: одне слово може вміщувати об’ємний зміст, узагальнювальне уявлення про духовні цінності” [20, 99]. С. А. Жаботинська вважає концепт “квантом знання”, що “міститься не в мові, а в людській думці”, розрізняє концепти остенсивного типу (образ, гештальт, схема дій) та номінального типу (поняття) [5, 255–256].

Проблема, яка цікавить нас на даному етапі дослідження – яким чином несвідоме, що має своє відображення в етнічній свідомості та фольклорних реаліях, впливає на вербальні та невербальні прояви в мові.

Дослідження макрокомпонентів змістової (ціннісно-смиислової) структури концепту і виявлення етнокомпоненту, як складової культурного концепту, де компонент епохи та культури настільки близькі, що обіймають спільну область. “Основну одиницю ментальності” дослідники репрезентують різним термінологічним апаратом, але найчастіше використовують термін “концепт” і “поняття” як еквівалентні терміни, оскільки у латинській мові існує *conceptus*- поняття, та *conceptum*- “зерно”, в даному випадку зерно першозмісту, що репрезентується в текстах довершеним змістом. Концептум від концепт-поняття відрізняється як сутність від явища. “Образи концептума завжди індивідуальні, символ –

невід’ємна ознака певної народної культури, а поняття – надбання всього людства; хоча воно й втілюється в словах національної мови” [9, 44].

А. О. Камалова припускає, що “завдяки концепту лінгвістика зблизилась з життям” [8, 23–42]. Світ змінюється і ці зміни мають відображення в мові, породжуючи нові мислеформи в колективній свідомості завдяки індивідуальній свідомості. Сукупність концептів в індивідуальній та колективній свідомості формує концептосферу носія мови, групи, цілого народу, загальнолюдської (цивілізаційної, загальносвітової), що складається з констант людського буття. Кожна людина має свою власну концептосферу. “Світ розвивався в перегорнутій перспективі – він розкривався назустріч людині, і людина вбирала в себе все багатство світу, насичуючись їм, виказуючи вдячність Богу. Наочним залишком такого положення залишилась руська ікона, згідно з традицією, вона зберегла перегорнуту перспективу. ХІХ сторіччя перегорнуло перспективу пізнання – вона стала прямою. Людина сама стала визначати точку зору, початку та ідей, важливих для неї. Так з “коперниканської революції” Канта почалося прямування до концепту – поглиблення в суть “речі в собі” (“для себе”) [9, 7].

М. Ю. Олешков у своїх наукових студіях стверджує, що завдяки існуванню в свідомості індивідів сформованих концептуальних систем (концептосфер), які впливають на формування “персонального, особового” ментального простору, відбувається узгодження комунікативного функціонування (зрозуміло, що необхідна деяка відповідність рівнів, еквівалентність цих утворень, еквіполентність) [15, 327]. Вузловою одиницею концептосфери дискурса мовця і слухача є концепт, який вбирає в себе “ментальні “настанови”, що притаманні комунікантам, тому що вони відображені в колективній свідомості етносу і мають прагматичне значення для членів соціуму [15, 328–330]. Завдяки В. А. Масловій з’явилося поняття “ключовий концепт культури” – “одиниця картини світу” важливої і для певної мовної особистості, і для лінгвокультурної спільноти, що розмежує культурний концепт на: “космічні”, універсальні категорії культури (“час”, “простір”, “рух”, “причина”); соціальні, або культурні, категорії (“свобода”, “право”, “справедливість”, “праця”, “власність”); категорії національної культури (наприклад, в російській культурі – “воля”, “доля”, “соборність”) [12, 51].

Лінгвокультурний концепт – ряд вербальних одиниць, узагальнених колективним інтенціоналом. Лінгвокультурний концепт, на думку С. Г. Воркачева, складається з трьох аспектів: понятійний (мерехтить через всю глибочину), образний, ціннісний. Культура – це носій символів, а символ – носій образу, образна складова грає інструментальну роль і являє собою засіб. Образ – складова ідей. Символ – план вираження образу (Ф. де Сосюр) [22]. Складові лінгвокультурного концепту: понятійна складова (словникові тлумачення імені концепту і семантики членів лексичного ряду), образна, перцептивна (досвід чуттєвого сприйняття), метафорично-образна (означає ідеальний предмет, що відрізняється від образу), прецедентна (закріплена в мовній свідомості, основна ознака – літературні та казкові персонажі), перцептивно-образна (чуттєві асоціації), ціннісна складова (невід’ємна від концепту). Слово – образ (як символ) –

відсилає до концепту [3].

У свою чергу Л. Вітгенштейн ставить питання про можливість конфлікту між образом і його використанням і зазначає, що такий конфлікт можливий через певний образ певна спільнота мовних особистостей звикла використовувати в певній формі, чого і чекають від цього. Повторення цього образу в зв'язку з певним словом закріплюється і унасліджується, після чого можна сказати, що певна спільнота перетворила цей зв'язок на модель мислення, але Л. Вітгенштейн заперечує необхідність попереднього досвіду, для подальшого його використання [14, 300–303].

Психолог Р. А. Уілсон у роботі “Нова інквізиція” підтверджує, що мова має символічну природу, закріплюючи і демонструючи емічну реальність (що являє собою “спільне поле думок, відчуттів та чуттєвих вражень, що додає ладу та змісту до нашого безпосереднього сприйняття; парадигма чи модель, яку люди утворюють за допомогою мови та інших символічних систем; культура певного місця в певний час; семантичне середовище. Кожна емічна реальність має структуру, яка накладається на первісні враження”. Прояв етнічної свідомості, що виражається в образності, метафоричності мовлення можливо дослідити в етичній реальності, що являє собою “гіпотетичну реальність, не фільтровану емічною реальністю людської нервової системи чи мовної структури” [23, 4].

Враховуючи зауваження В. А. Маслової, культурні коди можуть стати відповіддю на питання щодо розуміння певної культури, макрокомпонентів змістової (ціннісно-сміслової) структури концепту. Науковець наголошує на необхідності дослідження мови через призму кодів культури. Коди репрезентують глибинний культурний простір, що виявляє певний набір образів, пов'язаних з комплексом стереотипів в свідомості. Ці коди несуть інформацію про культурне несвідоме, що не промовляється і навіть не усвідомлюється, але виявляється у поведінці. Культурні коди допомагають зрозуміти поведінкові реакції. Сучасна лінгвістика виявила культурно значущі типи кодів: космогонічний, анімалістичний, соматичний, просторовий, часовий, фітоморфний, медичний, архітектурний, код нюху, харчовий, код одягу, спортивний, геометричний, духовний (містить моральні еталони). Сенсорний код у кожній культурі має свої особливості переінтерпретації як “використання знаків однієї сфери на позначення іншої” [24], тобто “знаки спектру чуттєвої сфери етносу застосовуються на позначення інших культурних кодів: оцінного, духовного, предметного, просторового, часового тощо” [19, 130–134]. Спираючись на наукову розвідку О. О. Селіванової [18, 149–156] співвідношення етнічної свідомості, семіотично імпринтованої в мові і культурі визначається на базі принципу нелокального поля, винайденого в фізиці. Етнос формує певне соціальне поле, що міститься в етносвідомості і закріплюється в культурі, а окремий розум підключений до цього поля, як радіоприймач. Сучасні культурологи наголошують на здатності мови утворювати штучний надчутливий соціальний простір – час культури [17, 50].

В. Л. Іващенко у своїй монографії “Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої

термінології)” пропонує компонентний склад притаманний культурно-історичним концептам у статичності [7, 64]. Смысл-цінність займає центральне положення маючи в своєму складі наступні макрокомпоненти: когнітивний компонент, конативний компонент, емотивний компонент, компоненти факторної зумовленості, ідіо-соціокомпоненти. Ідіо-соціокомпоненти мають у своєму складі наступні субкомпоненти: комунікативно значущий компонент (компонент вербальної / невербальної комунікації), компонент лекту, етнокомпонент. Етнокомпонент слугує для позначення етнічно орієнтованого ментального утворення [1, 3], “коли за словом знаходиться не лише реалія (скажімо, рослина, тварина, страва), а її образ або символ, що постають у етнокультурному просторі, це дає підстави розглядати відповідну мовну одиницю як етнокультурний концепт” [6] “осмислення етнічних особливостей світосприйняття, світовідчуття та світобачення, що виявляють себе в психічному складі етносу / нації, структуруючись у таких його мікрокомпонентах, як етнічна / національна самосвідомість / національна самоідентифікація / етнічне самоусвідомлення, ідея, настанова, етнічне / національне почуття, національний / етнічний характер, темперамент, звичаї, традиції”. Змістова структура концепту “етнічної картини світу” проявляється у символах та образах етнокультури, в етнічних стереотипах / етностереотипах мислення, емоційного реагування та поведінки [7, 67].

Отже, можемо зробити **висновок**, про те, що усі макрокомпоненти культурного концепту відображають певну галузь лінгвокультурного суспільства, що дає змогу дослідити культурний концепт в його вербальних та невербальних проявах, враховуючи можливі причини появи культурного концепту в певній концептосфері певного етносу. Дослідження культурно-етнічного компоненту, який визначає специфіку семантики мовних одиниць природної мови і відбиває мовну картину світу його носіїв, у фольклорному дискурсі вимагає врахування прояву несвідомого (архаїзми, культурні коди, фатична комунікація) в мові, що і вимагає лінгвокультурологічного підходу. Лише таким чином ми зможемо з'ясувати вплив культури на формування концепту, як засобу реалізації етнічної свідомості. **Перспективою** подальшого дослідження є вивчення картини світу як виразника національної свідомості, де концепт виступає “одиницею культурно-мовленнєвої картини світу”. Так само буде доречним використання етнолінгвістичного підходу для усвідомлення ментальних нашарувань, що виникли протягом століть.

Література

1. Белевцова С. О. Властивості міфу як основа лінгвістичного опису міфологеми / С. О. Белевцова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць] Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди / [відп. ред. О. А. Олексенко]. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. – Вип. 31. – 224 с.
2. Бердяєв Н. А. О святости и честности “Судьба России” / Н. А. Бердяєв. – М. : Республика, 1997. – 540 с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования : [монография] / С. Г. Воркачев. – Волгоград : ВолГУ, 2007. – 400 с.
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 236 с.

5. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 255–259.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 705 с.
7. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В. Л. Іващенко. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
8. Камалова А. А. Когнитивная лингвистика в России: краткий обзор / А. А. Камалова // Концепты культуры в языке и тексты: теория и анализ. Научная серия : современная русистика: направления и идеи / [под ред. А. Киклевича, А. Камаловой]. – Ольштын, 2010. – С. 23–42.
9. Колесов В. В., Пименова М. В. Концептология / В. В. Колесов, М. В. Пименова. – Кемерово : Кемеровский гос. ун-т, 2012. – 248 с.
10. Казарін В. П. Крым: гении места / В. П. Казарін // Лабиринт : [журнал социально-гуманитарных исследований]. – 2012. – № 3. – С. 122–128.
11. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учебное пособие] / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
13. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
14. Мюллер М. Языки как образ мира / [Мюллер М., Сепир Э., Уорф Б. Л., Витгейнштейн Л. и др.]. – М. : ООО “Издательство АСТ” ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 568 с.
15. Олешков М. Ю. Когнитивный аспект лингвистического анализа текста / дискурса / М. Ю. Олешков // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики : мат. ежегод. междунар. науч. конф. (Екатеринбург, 5-6 фев. 2010 г.) / М. Ю. Олешков. – Екатеринбург, 2010. – Ч. 1. – С. 325–331.
16. Олянич А. В. Смысловая рекомбинация концептов в средствах массовой информации / А. В. Олянич // Дискурсология: язык, культура, общество : [избранные работы]. – Луганск, 2011. – С. 196–209.
17. Пигалев А. И. Культурология / А. И. Пигалев. – Волгоград : Либрис, 1999. – 250 с.
18. Селіванова О. О. Нові підходи дослідження фразеології в парадигмальному просторі сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова // Слово. Символ. Текст : [збірник науч. трудов, посвящ. 80-летию проф. М. А. Карпенко]. – К. : Изд-во КНУ, 2006. – С. 149–156.
19. Селіванова О. О. Сенсорний культурний код в українських фраземах / О. О. Селіванова // Учені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія : філологія ; соціальні комунікації. – 2011. – Т. 24 (63). – № 1. – Ч. 2. – С. 130–134.
20. Синельникова Л. Н. Лирический сюжет в языковых характеристиках : [монография] / Л. Н. Синельникова. – Луганск, 1993. – 188 с.
21. Синельникова Л. Н. Русскость в этическом пространстве славянства (на материале поэзии и философии) / Л. Н. Синельникова // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия : филология. – Т. 19. – 2006. – № 2. – С. 139–150.
22. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр ; [пер. с фр. Б. П. Нарумова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
23. Уилсон Р. А. Новая инквизиция / Р. А. Уилсон ; [пер. с англ. М. Янус]. – М. : Пересвет, 2001. – 240 с.
24. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : CUP, 1980. – 242 p.

Анотація

У статті досліджується обґрунтованість лінгвокультурологічного підходу до визначення концепту в галузі лінгвокультурології та його прояв в етнічній свідомості й фольклорних реаліях. Важливо зазначити, що кожний макрокомпонент в структурі культурного концепту відображає певну галузь лінгвокультурного суспільства, що створила цей компонент і, як наслідок, став складовою частиною культурного концепту.

Ключові слова: концепт, лінгвокультурологічний підхід, етнос, етнічна свідомість, несвідоме, культурний код, етнокомпонент.

Аннотация

В статье исследуется правомерность использования лингвокультурологического подхода к выявлению концепта в области лингвокультурологии и его присутствие в этническом сознании и фольклорных явлениях. Стоит упомянуть, что каждый макрокомпонент в структуре культурного концепта раскрывает ту область лингвокультурного общества, которая породила данный компонент, ставший впоследствии частью культурного концепта.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурологический подход, этнос, этническое сознание, бессознательное, культурный код, этнокомпонент.

Summary

This article concerns cultural linguistic approach which entitles us to explore a term concept in the branch of cultural linguistics and its frequent occurrence in ethnic awareness and folk realias. It is worth specifying that every macrocomponent of the cultural concept structure reveals its area of cultural linguistic society, which makes its profitable contribution to bearing this component in the structure of a cultural concept.

Keywords: concept, cultural linguistic approach, ethnos, ethnos awareness, unconsciousness, cultural patterns, ethnocomponent.

УДК 811.161.2'282.2(477.43/44)

Іщенко Л. Р.,
аспірантка,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
(Київ)

ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ ЯВИЩ ПОГОДИ ЗА ДИФЕРЕНЦІЙНИМИ ОЗНАКАМИ У ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ

У сучасному мовознавстві, зокрема у діалектології, посилився інтерес до вивчення семантики та структури окремих слів різних тематичних груп лексики. В українській діалектології метеорологічна лексика найповніше представлена у наукових працях О. А. Могили ("Метеорологічна лексика українських говорів"). Окремі лексико-семантичні групи лексики на позначення погодних явищ у різних говірках досліджували також Й. О. Дзензелівський, А. В. Кабайда, М. М. Онишкевич, А. П. Непокупний, М. В. Никончук. Народна метеорологічна лексика центральноподільського ареалу ще не була об'єктом лінгвістичних студій, проте на цій території ця лексика багата, бо природні умови завжди відігравали значну роль у господарській діяльності людини. Лексика ж відображає ставлення людини до природи і виявляє свою варіативність у говірках Центрального Поділля.